

Tako i o suzama koje lijem zbog smrti malog
pjegavog macana
Dok pišem odvažno povezujem riječi igram se
Jednostavno duhovno lebdeći ko ptica pjevam
Opisujem nepostojana slučajna kratkotrajna
varljiva ludila
Samotnjak stiha najčešće zastrašuje govori o
zlu i vremenima ratova
Sve je u njemu ostarilo osim činjenica
osjećajnosti ljubavi srca
Zbog ljepota Hrvatska Kostajnica je
prijateljska artistska sredina
Nije čudo da nam se tim rijetkostima u snove
ugnijezdila

Kako je vidljivo, Tadić je pjesnik povezanih motiva, motiva različitih svjetova i različite snage. Nema dvojbe da je njegova poezija misaona, puna referencija na filozofske sadržaje, teme, osobe, mjesta i prijepore, upravo u kroničarskoj snazi i djetinjoj lakoći govora istovremeno. Tadić je u svojoj poeziji ispjevao i sačuvao brojne sadržaje koji u mnogo-me nadilaze poetske konstrukcije – netko će njegove pjesme čitati poetskim srcem, netko faktografskim umom, no svi će, vjerujemo, naći razloga da o onome što Tadić piše, misle.

U tome je vjerujemo i plodonosni spoj poezije i filozofije, kako nam svojim obimnim opusom svjedoči i sam Nikola Tadić. Vjerujemo da će i u sljedećim djelima Tadić plodonosno svjedočiti svoja nastojanja.

Tomislav Krznar

Arthur Schopenhauer

O estetici, učenosti i knjigama

Cid-Nova, Zagreb 2020.,
prevela Marija Škorić

O estetici, učenosti i knjigama, u izvrsnom prijevodu Marije Škorić, naslov je zbirke od sveukupno osam izabranih eseja Arthura Schopenhauera, čija su djela u zadnjih desetak godina sve intenzivnije prevedena te zahvaljujući izdavačkoj kući Cid-Nova sve više prisutna u rukama hrvatskog čitateljstva. Budući da je u istom nakladništvu moguće pronaći i druge vrijedne naslove ovog velikog njemačkog filozofa postkantovske tradicije, poput *O mudrosti života* (2011.), *O geniju* (2012.), *O religiji* (2014.), *O smrti i postojanju* (2017.) te *O temelju morala* (2020.), daje se nasluti-

ti kako je *O estetici, učenosti i knjigama* dio jednog općeg nastojanja – volje – da Schopenhauerova filozofija pesimizma napokon progovori i hrvatskim jezikom. Međutim, vrijednost njegovih eseja ne leži isključivo u samom prijevodu nego i sadržaju, tj. Schopenhauerovim filozofskim dosezima koji nerijetko nadilaze i same naslove eseja, kao tematskih okvira onoga o čemu tek predstoji misliti. Na tom tragu, valja napomenuti kako je u ovoj zbirci, osim o temama koje sugerira naslov, među ostalim, moguće pronaći i Schopenhauerova promišljanja o lijepom, stilu, samostalnom razmišljanju, pisanju, (ne)čitaju, jeziku, riječima i obrazovanju.

Schopenhauer u eseju »O metafizici lijepog i estetici« (»Zur Metaphysik des Schönen und Ästhetik«, str. 5–48) uzima u razmatranje genijevo shvaćanje (platoničkih) ideja i njihovih korelata što je, kao sam ističe, već iscrpno izložio u svom glavnom djelu *Svijet kao volja i predodžba*. Pretpostavljajući čitateljevu upoznatost s prijašnjim raspravama, istinski problem metafizike lijepog izražava u obliku pitanja »kako je moguće da nam se neki predmet sviđa i pruža nam ugodu, a da pritom nema nikakav odnos prema našoj volji?« (str. 5). Schopenhauerovo rješenje potonjeg problema sastoji se u tome

»... da u lijepom uvijek shvaćamo prvobitne oblike žive i nežive prirode, dakle platoničke ideje te prirode, a uvjet je ovog opažanja da njegov bitni korelat bude o *volji neovisan subjekt spoznaje*, drugim riječima, da čista inteligencija bude lišena namjera i ciljeva.« (Str. 6.)

Naime, tek kada se moć predočavanja izuzme od skrbi o volji, što je njezina prirodna zadaća, te istovremeno nastavi djelovati i biti usmjerena na jasno shvaćanje onog što se neposredno opaža, ona postaje vjerni medij objektivizacije volje koja se očituje u tim objektima. Drugim riječima, tek čistim subjektom spoznaje, tj. genijem, nastaje čisti objekt, odnosno »potpuno očitovanje volje prisutne u neposredno opaženom objektu« (str. 7). Takvo očitovanje predstavlja platoničku ideju danog objekta. Međutim, da bi se shvatila ideja nekog neposredno promatranog objekta, ona zahtijeva zanemarivanje kako prostorno-vremenske pozicije i individualnosti objekta, tako i čovjekovo potiskivanje volje i njezinih ciljeva. No budući da je volja nešto vlastito čovjeku, koji je po svojoj prirodi njome vođen te čija je spoznaja ograničena njezinim ciljeve, čista spoznaja pripisuje se ponajviše geniju, biću različitom od drugih ljudi.

Premda i genij na momente podliježe njezinim ciljevima, jedino se u genija postojano i u velikom stupnju pronalazi »abnormalno« i »protuprirodno« stanje oslobođenosti intelekta od službe volji. Tako genij, za razliku od drugih ljudi, na momente biva oslobođen sebe

i svoje subjektivnosti te postaje objektivna. O tome će Schopenhauer reći:

»Zahvaljujući svojoj objektivnosti, genij *promišljeno* opaža sve ono što drugi ne vide. To mu daje sposobnost da prirodu kao pjesnik tako jasno, očigledno i upečatljivo opiše ili kao slikar, da je isto tako prikaže.« (Str. 9.)

Nadalje, Schopenhauer promišlja o glazbi, koju razumije kao »univerzalni jezik«, te se dotiče velikih glazbenih umova poput Haydna, Beethovena, Mozarta i Rossinija. U njegovim se estetičkim razmatranjima također mogu pronaći i zvučna imena iz povijesti književnosti, npr. Homer, Dante, Schiller, Goethe i Shakespeare. Shodno tome, treba reći kako misaono izobilje ovog eseja odražava jedno važno i plodonosno mjesto Schopenhauerove filozofije te kao takvo predstavlja svojevrstan dodatak njegovoj estetici.

U eseju »O prosuđivanju, kritici, odobravanju i slavi« (»Über Urtheil, Kritik, Beifall und Ruhm«, str. 48–78), Schopenhauer najprije, osvrćući se na Kantovu estetiku, iznosi vlastitu kritiku moći suđenja:

»Kant je svoju estetiku iznio u djelu *Kritika moći suđenja*; primjereno tome, ja ću u ovom poglavlju, uz već moja iznesena razmišljanja o estetici, dodati i svoju kratku kritiku moći suđenja, ali samo onu koja se temelji na iskustvu, i to uglavnom zato što želim reći kako takva stvar ne postoji jer je jednako rijetka ptica kao što je feniks, na čije pojavljivanje moramo čekati 500 godina.« (Str. 48.)

Moć suđenja toliko je rijetka da se javlja samo u iznimnim umovima, dok ukus, taj »neukusno« izabrani izraz, Schopenhauer razumije kao otkriće ili prepoznavanje estetski ispravnog. Međutim, problem je u tome što ukus nije vođen nikakvim pravilom. Stoga bi umjesto riječi »ukus« trebalo koristiti »estetski doživljaj«, kada potonja sintagma ne bi u sebi sadržavala tautologiju. U nastavku eseja Schopenhauer razmatra kako je moguće da osrednja ili čak loša djela uživaju priznanje, dok djela britkih i velikih umova nailaze na prijezir. Nerijetko se događa da su djela genija prepuštena na milost i nemilost »tribunala potomstva« pa tako tek s budućim generacijama može uživati ugled koji im neupitno pripada:

»Jer, kao pravilo vrijedi: svi primjećuju čovjeka kojeg vrijedi slušati samo onda kada on više ne postoji, stoga nakon što je govornik otišao odjekuju krikovi *slušaj, slušaj!*« (Str. 73.)

Na tom tragu Schopenhauer kritizira Fichtea, Schellinga i Hegela, glavne predstavnike klasičnog njemačkog idealizma, kao osrednje duhove s kojima ne treba gubiti vrijeme. Čovjek bi svoje vrijeme trebao posvetiti proučavanju samo najvećih duhova, poput Goethea, kojega je smatrao najvećim duhom njemačke nacije. U kontekstu neprepoznavanja velikih umova i obračunavanja s predstavnicima klasičnog

njemačkog idealizma moguće je pronaći i autoreferencijalne dijelove, što ovaj esej čine tim zanimljivijim. Tako Schopenhauer na jednom mjestu izričito kaže:

»Ako si profesori zamišljaju da ovdje govorim o njima i njihovoj taktici protiv mojih djela koju su primjenjivali više od trideset godina, onda su u pravu.« (Str. 72.)

U eseju »O učenosti i učenom« (»Über Gelehrsamkeit und Gelehrte«, str. 79–92), Schopenhauer govori o razlici između stečene informacije i vlastitog uvida te naglašava kako učenje, kao i čitanje, može ići nauštrb vlastitog razmišljanja. Pritom ispravno uočava kako se »diletantima« naziva one koji slijede neku granu znanja ili umjetnosti radi ljubavi, dok se »profesionalcima« naziva one koji se bave istim isključivo radi koristi i novca. Također, razlikujući profesore od slobodnih znanstvenika, Schopenhauer smatra kako prvi imaju veliku prednost pri dopiranju do svojih suvremenika, dok potonji imaju veću prednost u dopiranju do budućih naraštaja. Budući da pravo obrazovanje zahtjeva svestranost i širok pogled, zaključuje kako pravi filozof treba uzeti cijelu egzistenciju kao njegov problem, a ne isključivo vlastitu:

»Jer, samo taj čovjek, koji kao temu svojih postignuća uzima cjelokupnost stvari, njihov bitan i univerzalan aspekt, može zaslužiti ime genija, a ne onaj koji svoj cijeli život provodi pokušavajući objasniti poseban odnos između dviju stvari.« (Str. 87.)

Schopenhauer potom skreće pažnju na važnost poznavanja latinskog jezika. Odrješita je mišljenja kako novo doba loših njemačkih prijevoda ne može u potpunosti zamijeniti staro razdoblje, kada se o bitnim pitanjima promišljalo isključivo na latinskom jeziku – jeziku putem kojeg se ujedno stupalo u dijalog s prethodnicima. Stoga na samom kraju eseja predlaže praktične izmjene u sustavu obrazovanja, koje se, među ostalim, sastoje od sljedećih točaka: a) studenti imaju pravo upisati sveučilišni studij tek s napunjenih dvadeset godina; b) prije upisa sveučilišta studenti moraju položiti *examen rigorosum* iz dvaju antičkih jezika; c) svi studenti na prvoj godini studija slušaju kolegije s filozofskih fakulteta.

U eseju »O samostalnom razmišljanju« (»Selbstdenken«, str. 93–104), Schopenhauer tvrdi kako je čitanje »samo surogat za vlastito mišljenje« (str. 95). Misliac, genij, onaj koji samostalno razmišlja čita »izravno iz knjige svijeta« (str. 94), dok drugi, reći će Schopenhauer, koji su »proveli svoje živote u čitanju i svoje znanje crpili iz knjiga, nalikuju na one koji su stekli precizne informacije o nekoj zemlji iz mnogih putopisa« (str. 97). Tako razlikuje »filozofe knjige« od onih koji su spremni samostalno misliti. No treba naglasiti kako ni

čisto iskustvo, kao ni čitanje, nije sposobno zamijeniti samostalno razmišljanje.

Esej »O pisanju i stilu« (»Über Schriftstellerei und Stil«, str. 105–160), Schopenhauer započinje napomenom:

»Prije svega, postoji dvije vrste pisaca: oni koji pišu zbog same stvari i oni koji pišu zato da bi pisali. Oni prvi imali su misli ili prošli iskustva koja im se čine vrijednima da bi se priopćila. Drugima je potreban novac pa radi toga pišu.« (Str. 105.)

Pri čemu je vrijednost onog napisanog, kao otisaka piščevih misli, u samom predmetu mišljenja, u onom o čemu se mislilo, ili u obliku, u obradi toga predmeta, u onom što se o tome mislilo. Na tom tragu Schopenhauer oštro kritizira stil klasičnih njemačkih idealista, kojima strogo zamjera što »izražavaju ono što žele reći neprirodnim i kompliciranim izrazima, s novostvorenim riječima, razvučnim rečeničnim sklopovima, koji kruže oko misli i skrivaju je« (str. 123). Karakteristike dobrog stila – jednostavnost, čistoću i umjerenost – najčešće pronalazimo u genija, koji jedini uspijeva vlastiti duh uprizoriti u svojim djelima. Pored oštre osude stila, žestoko napada i anonimno pisanje, naročito anonimne kritike. Autori koji ne stoje iza svojih riječi obmanjuju i varaju, oni nisu odgovorni za ono što su napisali te kao takvi stoje van zakona. Stoga, smatra Schopenhauer, takvu praksu valja strogo kazniti i zabraniti zakonom. Braneci njemački jezik od »reformatora jezika«, »bezumnih pisara« i »glodavaca riječi«, poziva na »obranu njemačkog jezika od njemačke gluposti« (str. 143). S prezirom kritizira pogrešnu upotrebu imperfekta umjesto perfekta i pluskvamperfekta, pogrešnu upotrebu genitiva i ablativa, kraćenje sufiksa i prefiksa te s ironijom predlaže malu školu jezika za njemačke pisce. Naime, za Schopenhauera:

»Jezik je umjetničko djelo i treba ga kao takvog shvatiti, dakle objektivno.« (Str. 159.)

Premda je smatrao da kada čitamo netko drugi misli mjesto nas te davao prednost samostalnom razmišljanju, Schopenhauer u eseju »O čitanju i knjigama« (»Über Lesen und Bücher«, str. 161–172) knjige naziva »duhovnom hranom«. No ubrzo upozorava:

»I kao što se od previše hrane pokvari želudac i time šteti cijelom tijelu, tako se i s previše duhovne hrane može pretrpati i ugušiti duh.« (Str. 162.)

S druge strane, čitanje koristi i pisanju jer poučava kako upotrijebiti vlastite duhovne darove, naravno, uz pretpostavku da ih posjedujemo. Također, važno je istaknuti njegovo zalaganje za »vještinu nečitanja«. Vrijeme za čitanje, kojeg dakako ima premalo, treba prvenstveno posvetiti najvećim duhovima svih vremena jer samo nas oni istinski obrazuju i podučavaju, dok loša i osrednja djela treba

prepustiti zaboravu vremena. Promišljajući tako o povijesti književnosti, Schopenhauer razlikuje »trajnu« od »prolazne« književnosti te sukladno tome i autore koji žive »za« od onih koji žive »od« znanosti i poezije.

U eseju »O jeziku i riječima« (»Über Sprache und Worte«, str. 173–184), Schopenhauer svoju pažnju usmjerava na učenje i etimologiju riječi. Ispravno primjećuje kako učenjem drevnih jezika ne usvajamo samo riječi, nego i pojmove, a time ujedno »postajemo svjesni ogromnog broja nijansi, analogija, varijacija, razlika i odnosa koji pripadaju stvarima te tako stječemo sveobuhvatniji pogled na sve« (str. 177). Budući da na svim jezicima razmišljamo drugačije, svi su prijevodi po prirodi manjkavi. Stoga, ako zaista želimo ovladati nekim jezikom nije dovoljno poznavati njegov leksik (i gramatiku), nego moramo ovladati i njegovim duhom. Tako će na jednom mjestu reći:

»Međutim, čovjek u potpunosti vlada jezikom samo onda kada je sposoban na njega prevesti ne samo knjige nego i *samog sebe*, tako da je on, bez gubitka individualnosti, u stanju prenijeti u njega ono što želi reći te je pri tome jednako ugodan i zanimljiv strancima, kao i zemljacima.« (Str. 176.)

S obzirom na to da gramatičko savršenstvo drevnih jezika neupitno nadmašuje onu naših jezika, Schopenhauer zaključuje kako se valja ugledati na stil drevnih pisaca kako bismo naučili vješto izražavati vlastite misli na vlastitom materinskom jeziku.

U eseju »O obrazovanju« (»Über Erziehung«, str. 185–191), Schopenhauer razlikuje prirodno od umjetnog obrazovanja, pri čemu pod prvim razumije stjecanje pojmova putem intuitivnih opažanja, dok pod potonjim razumije stjecanje pojmova putem poučavanja, predavanja i čitanja. Dakle, onome kojemu je njegovo vlastito iskustvo poput učitelja i knjige »on vrlo dobro zna kakvi intuitivni opažaji postoje, a koji pripadaju i predočeni su svakim od njegovih pojmova« (str. 185). S druge strane, onaj koji je svoje pojmove stekao umjetnim obrazovanjem njih tek naknadno opskrbljuje intuitivnim opažanjima, a sve dok se to ne dogodi, pogrešno procjenjuje i djeluje spram ljudi i stvari. Tako se zrelost znanja postiže tek onda kada se intuitivni opažaji podudaraju s pojmovima. No, reći će Schopenhauer:

»Kako moć prosuđivanja pretpostavlja zrelost i iskustvo, treba je ostaviti na miru i paziti da se ona ne anticipira usađivanjem predrasuda, čime je se zauvijek sputava.« (Str. 189.)

Stoga, ne treba čuditi što obrazovanje razumije upravo kao otklanjanje i iskorjenjivanje predrasuda i zabluda.

Ako se ovih osam eseja sagleda zajedno, moguće je uočiti neke zajedničke teme.

Primjerice, zanimljivo je primijetiti kako se Schopenhauerovo promišljanje o geniju može pronaći gotovo u svakom eseju. U većini njih također je prisutno njegovo izravno ili neizravno obračunavanje s Fichteom, Schellingom i Hegelom, a nerijetko se mogu susresti i njegove ocjene raznih autora i djela iz povijesti književnosti. Tako se čini kako je ove eseje opravdano čitati i zajedno, kao cjelinu koja nosi preliminarni naslov *O esteticici, učenosti i knjigama*, te pratiti Schopenhauerova promišljanja koja nadilaze granice pojedinačnih eseja. Tome zasigurno ide u prilog i sama činjenica da su oni izvorno zaista i bili dio jedne veće cjeline – dio drugog sveska *Parerga i paralipomena*. Nadalje, valja istaknuti kako je pored pretežito kritičko-estetičkih razmatranja moguće pronaći i Schopenhauerovo bavljenje obrazovanjem i jezikom. Premda je riječ o rubnim temama njegova filozofiranja, upravo je u njima vidljiva jedna skrivena veza s Friedrichom Nietzscheom, filozofom koji u mnogočemu nasljeduje Schopenhauerova razmatranja. Naposljetku, treba reći kako *O esteticici, učenosti i knjigama* predstavlja važan i nezaobilazan dio Schopenhauerova opusa te se preporučuje svima koje zanima njegova filozofija, a naročito onima koji su pronašli interes u njegovoj estetici.

Jan Defrančeski

Mullā Ṣadrā

**Al-ḥikma al-muta‘āliya
fi-l-asfār al-‘aqliyya
al-arba‘a / Uzvišena mudrost
u četiri duhovna putovanja**

Demetra, Zagreb 2020.,
odabrao, preveo i
uredio Daniel Bučan

Silno me je obradovala vijest da je moj kolega i prijatelj po duhu i inače, Daniel Bučan, dovršio i objavio u zagrebačkoj Demetri još jedan u nizu svojih kapitalnih prevodilačkih projekata s područja arapsko-islamske filozofije, veledjelo filozofa i teologa Ṣadr ad-Dīna Muḥammada Shīrāzīja (1571./1572. – 1635./1636.) – znanog po počasnom imenu Mullā Ṣadrā –

Asfār, što je magnum opus ovog sintetizatora dotadašnje, tada skoro milenij duge islamske filozofske tradicije. Već u samom naslovu autor znalački ukazuje na razlikovnost od pukog diskurzivnog načina mišljenja (arapski: *falsafa*), tj. grčki inspiriranog načina mišljenja, s jedne, i *ḥikme*, umovanja u krilu islama, koje su slijedili muslimanski peripatetičari, s druge strane, jer je riječ o gnostičkom znanju u izvanspektaškom značenju te riječi kao jednom od tri prevalirajuća toka mišljenja u islamskoj filozofiji. Za razliku od racionalne spoznaje, ovo je znanje intuitivnog karaktera i *eo ipso* nije ispod racionalnog karaktera, već je supracionalno, tj. nadrazumsko i nije manje, već više vrijedno te otuda pojam *uzvišenog* unutar naslova, kako bi se sačuvao sintagmatski sklop samog autorova naslova i iznijansiranost u značenju.

Ono što za Talijane predstavlja Dante Alighieri, za Nijemce Goethe i tako redom i tomu slično, za Irance nedvojbeno predstavlja Ṣadr ad-Dīn Muḥammad Shīrāzī, ili Mullā Ṣadrā, kojemu je u čast 1994. godine osnovan Institut Sadra za proučavanje islamske filozofije (The Sadra Islamic Philosophy Research Institute – SIPRI, koji je član FISP-a, Međunarodne federacije filozofskih društava), kao najutjecajnijem muslimanskom mislitelju u posljednjih tisuću godina (Oliver Leaman), i to s ciljem promocije znanja o ovom istaknutom islamskom mislitelju iz 17. stoljeća i njegove transcendentne filozofije (tranzicije u proučavanju naravi prirode od esencijalizma prema egzistencijalizmu u islamskoj filozofiji, iako isti ne bi trebao biti izjednačavan s onim zapadnjačkog karaktera), uz organiziranje internacionalnih konferencija. Ističem ovo napose zbog činjenice da sam 2000. godine osobno boravio na SOAS-u (School of Oriental and African Studies, University of London), što je najprestižnija britanska orijentalistika, te svjedočio otvaranju Irana za ovakovrsna internacionalna – da se poslužim sintagmatskim sklopom Lenna Goodmana – međuoprašivanja (*crosspollinations*).

Ṣadr ad-Dīn Muḥammad Shīrāzī, Mullā Ṣadrā ili Ṣadr al-muta‘allihīn, u skladu s drugim predmodernim tradicijama filozofije, sa svojim grandioznim filozofskim sustavom, izgrađenim u rečenom veledjelu *Al-ḥikma al-muta‘āliya fi-l-asfār al-‘aqliyya al-arba‘a*, gradi sintezu koja uključuje objedinjavanje elemenata iz četiriju glavnih ogranaka ili perspektiva islamske intelektualne tradicije: peripatetičke filozofije (*mashhā‘ī*), škole iluminacije (*ḥikmat al-ishrāq*), Ibn ‘Arabija, te sunnitskog i ši‘itskog kalama (islamske apologetike), jer njegova transcendentna teozofija nastoji objediniti tri vrste spoznaje: objavljeno znanje (Kur’an), demonstrativno znanje (*burhān*) te mističko ili zazbiljeno znanje (*‘irfān*). Ovaj